

Kastélykonferenciák

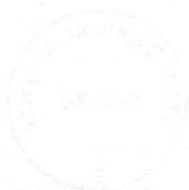
III.

X 58114

ARISZTOKRÁCIA

MŰVÉSZETEK

MECENATÚRA

AZ ESTERHÁZY-CSALÁD

A 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai

Helikon Kastélymúzeum
Keszthely, 2005

A 1785 X

Tartalom

Előszó	5
Péter Katalin: Az Esterházy-család felemelkedése	7
Felix Tobler: Az Esterházy-család birodalmi hercegi méltósága	38
Mőcsényi Mihály: Eszterháza	53
Theresia Gabriel: Egy mozgalmas múlt tanúja – a hercegi Esterházy könyvtár	76
Monok István: Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai	91
Bardi Terézia: A mecénás Esterházyak	102
Barta János: Fényes Esterházy Miklós herceg, a művészetek pártolója	117
Varga Kálmán: Mária Terézia látogatásai az Esterházyaknál	131
Szilágyi András: Az Esterházy-kincstár tudományos feldolgozása	143
Buzási Enikő: Képmás és mintakép. Az Esterházy-ősgaléria képi forrásai	159
Barkóczi István: Az Esterházy-képtár	171
Tóth Csaba: Az Esterházy-éremgyűjtemények	186
Az Esterházyak családfája (Melléklet)	

X 58 1 1 4

Monok István

Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai

A XVII. században a magyar arisztokrácia soraiba *homo novus*ként lépő Esterházy Miklós (1582–1645) írott életműve alapján olvasott szerzőnek mondható, jóllehet lakompaki könyvtáráról nincsen közelebbi információnk. Politikai nézeteiről tanúskodó hivatali felterjesztései, illetve levelezése azt engedik sejtetni, hogy az az olvasmányanyag, amelyet Zrínyi Miklós, illetve Pázmány Péter könyvtárainak elemzésekor mint a modern állam- és politikaelméleti irodalmat jellemezhetünk, nem volt ismeretlen előtte sem.

Herceg Esterházy Pál (1635–1713) könyvtárainról már több dokumentum maradt ránk. Fraknói könyvtárát – amely az eddigi szakirodalom szerint feltehetően inkorporálta apjának lakompaki gyűjteményét és Francesco Orsolininak, a kismartoni vár plébánosának könyveit is – a kismartoni ferencesekre hagyta. A könyvtár egy része ma Eisenstadtban, más része Moszkvában található, de néhány kötet budapesti gyűjteményekben is fellelhető. Ezek a kötetek vagy már az ő életében kerültek más családokhoz, vagy a XVIII–XIX. század folyamán a kismartoni ferencesektől jutottak más gyűjteményekbe. Az elkövetkező néhány évben kézbe vesszünk minden olyan könyvet, amely kapcsolatba hozható a *Harmonia Caelestis* szerzőjével, és reményeink szerint a tulajdonosi bejegyzések választ adnak azokra kérdésekre, amelyek ma még nyitottak a könyvtár kialakulásának története körül.

Az egyik legérdekesebb kérdés az, hogyan jutottak Oláh Miklós könyvei a nádor gyűjteményébe. A másik megválaszolandó kérdés, hogy a könyvtár 1756-ban összeírt darabjai közül az „eretnek”-nek minősítettek miként rendelkezhatják számos, a nyugat-magyarországi területen aktív protestáns lelkész vagy tanító kézíratos bejegyzéseit. Most csupán az 1756-ban lejegyzett katalógust és az annak kiegészítéseként értelmezhető két kisebb jegyzéket elemezzük tartalmi szempontból, vagyis azt az olvasmányanyagot, amely potenciálisan és biztosan Esterházy Pál rendelkezésére állt.

Levéltári forrásaink csaknem teljes egészében kiadottak:

- 1700-ból Francesco Orsolini plébános könyvei, amelyeket a herceg a végrendelet nélkül elhunyt paptól örökölt;
- 1718-ból Ferdinand Dobner feljegyzései Esterházy Pál könyveiről;
- 1756-ból a fraknoi könyvtár összeírása, amikor a herceg testamentumát végrehajtva a könyveket a kismartoni ferences rendháznak átadták.

Néhány szót a forrásokról, illetve arról, hogy milyen viszonyban állnak azzal a katalógussal, amely a könyveknek a ferencesek számára való átadása pillanatában keletkezett. Előre kell bocsátanom azt a megállapítást, amely szerint Esterházy Pál végrendeletét e tekintetben – a könyveknek a ferenceseknek való átadását – csak szelektíve hajtották végre. A nádor könyvei közül sok a fraknoi könyvtárban maradhatott. Ugyanakkor nem ismerjük azoknak a könyvtáraknak az anyagát, amelyek már Esterházy Pál életében a család különböző kastélyaiban voltak.

Visszatérve a végakarat végrehajtására, a nádor egyértelműen intézkedett arról, hogy könyveit a kismartoni ferenceseknél helyezték el: *Van egy szép, nem kis fáradsággal összegyűjtött könyvtáram, amelyet egy szilárd alapítvánnyal a kismartoni ferencesekre szándékozok hagyni, hogy bármely tudós férfiú méginkább élvezhesse ott e könyvek olvasását. Ám azzal a feltétellel, hogy ezek ezután nem vihetők el, sőt inkább az általam létrehozandó alapítványból a könyvtárat megőrizték és gyarapítsák. Ha pedig ezen szándékomtól eltérnek, utódom jelentse be, hogy a könyvtárat ő felügyeli, ő gyakorolja a könyvtárosok jogait a könyvek olvasásra történő kiadására és hiánytalan visszavételére.*

Ha már nem minden könyvet adtak át a ferenceseknek, azt hihetnénk, hogy javarészt a nem teológiai műveket tartották meg. Az Orsolini-könyvtár darabjait ugyanakkor csak elvétve találjuk az átadott könyvek között, és a mai napig nem került elő olyan kötet a Johann Harich által 1937-ben összeállított jegyzéken szereplő jelzettartományból – 14 022–15 906 –, amelyben az olasz pap bejegyzése szerepelne. A közös tételek a két jegyzék között nem igazolják állításunk ellenkezőjét, hiszen azok olyanok, mint a tridenti határozatok vagy a kánonjogi tankönyvek, amelyek akár több példányban is lehettek bármely korabeli gyűjteményben. Remélhetően a mai kismartoni gyűjtemény teljes feldolgozása erre a kérdésre is választ tud majd adni. A Korkmazova- és Ponomarev-féle katalógus sem tüntet fel Orsolini bejegyzést. Mai ismereteink alapján tehát nagy biztonsággal állítható, hogy Orsolini könyvei nem kerültek az Esterházy-család könyvtárába, talán a kismartoni plébánián maradtak, vagy valamelyik, a család által támogatott rendház kaphatta meg azokat.

A Ferdinand Dobner által lejegyzett könyvjegyzék sokat elárul az Esterházy Pál könyvtárából való válogatásról. Ez a jegyzék is a nádor halála után készült, kizárólag a földrajzi, illetve a hidrográfiai könyvekről. Feltűnő, hogy ezek egyike sem szerepel az 1756-ban összeírtak között és az is, hogy ez utóbbi katalógus *Geographici* tematikus csoportjában mindössze nyolc címet találunk. Azt hiszem, nem túlzás azt állítani, hogy az érdekesebbnek ítélt könyveket, vagy amelyek nem voltak meg más kastély gyűjteményében, egyszerűen kiemelték Esterházy Pál hagyatékából. A hidrográfia már nem is szerepel önálló szakként az 1756-os katalógusban, és a Dobner-féle jegyzék egyetlen tétele sem jelenik meg abban. Ha ezt a feltevést tovább gondoljuk, akkor érthető, miért szerepel olyan kevés tétel az 1756-os jegyzéken a következő tematikus csoportokban: *Militares et Geometrici* 18 tétel, *Historici diversis Animalibus* 2 tétel, *Libri Botanici* 3 tétel, *Astrologi*, *Mathematici et Chymici de Methalis* 16 tétel. Ugyanakkor nem indokolható e logika szerint, hogy miért maradt a *Libri Topographici* szak viszonylag gazdag, 45 tétellel.

Ismerve a korabeli ferences könyvtárak anyagát, meg kell állapítani, igaza lehetett annak, aki esetleg úgy gondolta, hogy a legtöbb könyv nem való

franciskánus gyűjteménybe, hiszen a használatuk távolról sem biztosított. A használhatóságot és a hozzáférést pedig – ahogy Esterházy Pál végrendeletében olvastuk – biztosítaniuk kellett. A katalógus és a Dobner-féle jegyzék tartalmi elemzése megerősít bennünket abban a feltevésünkben, hogy a ferencesek csak válogatott könyvanyagot kaptak.

A két jegyzék összesen 1516 címet említ, ami hozzávetőleg 2000 kötetet takar: 1457 cím szerepel a katalógusban 1756-ból és további 59 a Dobner-féle jegyzéken. Az első pillantásra feltűnő a könyvek tematikus csoportosítása. Nagyon modern ez a tartalmi elkülönítés, hiszen a kortárs – Esterházy Pál kortársai, illetve a XVIII. század közepén élőké – könyvtárak ennél hagyományosabb tartalmi rendet – *ordo librorum* – mutatnak. Gondolok itt a hadtudomány és a geometria logikus összekapcsolására vagy a botanika és az állattan szétválasztására, a geográfia és a topográfia elkülönítésére. A szakrend modernsége és a könyvanyag – mint látni fogjuk – viszonylagos elavultsága is arra utal, hogy a katalógus nem mutatja be nekünk Esterházy Pál teljes könyvtárát.

Érdekesek az egyes szakcsoportokhoz sorolt könyvek számarányai:

Ecclesiastico-Historici	63
Ecclesiastici	348
Haeretici	334
Scholastici	160
Iuridici	49
Medici	100
Politici et Historici	220
Militares et Geometrici	17
Historici de diversis animalibus	2
Botanici	3
Antiqui oratores	70
Astrologi, Mathematici et Chymici de methalis	16
Geographici	50 (8 + 42 Dobner)
Topographici	47
(Hydrographici	17 – Dobner)

A legtöbb csoport nem tartalmaz egységesen olyan tartalmú könyveket, amelyek megfelelnek a csoport címének. Ezt úgy értelmezzük, hogy a könyvtár használatának módja alakította így. A *Historico-Ecclesiastici* szak csak a keresztény egyház korai történetét, illetve a katolikus egyháztörténetet taglaló művekből tevődik össze. Ezt egészítik ki a szentek életei, az egyes szent helyek bemutatása, a peregrinációt, zarándoklatot előkészítő, illetve segítő könyvek, illetve ezeknek a helyeknek a bemutatása. Nem meglepő, hogy nagyobb arányú a Mária-kegyhelyekre, illetve a Mária-kultuszra vonatkozó könyvek száma. Rögtön kiemeljük, hogy Esterházy Pál művei nem szerepelnek e kötetek között, majd csak a *Harmonia Caelestis* a következő szakcsoportban. A római templomok, illetve a város bemutatására több könyvet birtokolt a család, de e katalógus tanúsága szerint csak régebbi kiadványokat – XVI. század végi, XVII. század eleji – és csak latinul, ami meglepő, hiszen más szakcsoportokban német, francia és olasz könyvek is vannak.

Az *Ecclesiastici* elnevezés alatt találhatóak a teológiai könyvek. Az egyházyatyák művei, a különféle Biblia-kiadások – köztük egy francia is –, a középkori teológusok, illetve a XVI–XVII. század katolikus szerzői, vitairatok, amelyekben a protestáns tanokat cáfolják. Ez utóbbiak között túlsúlyban – nem meglepő módon – a jezsuita szerzők vannak. Kevésnek látjuk azonban a magyar szerzők jelenlétét: Káldi György, Pázmány Péter, Illyés András, Telegdi János, Balásfi Tamás, Révai Elek, Vörösmarti Mihály, Martonfalvi Gergely, Tamási Miklós, Illyés István. Ez a szakcsoport viszonylag modernnek mondható, jóllehet számottevő kiadvány a XVI. század második feléből, illetve a XVII. század elejéről származik.

Különösen érdekes a *Haeretici* csoport. Ha tényleg válogatták a könyvanyagot, mielőtt a ferenceseknek átadták volna, akkor meglehetősen cinikus dolog volt éppen ezt a csoportot ilyen akkurátusan összeállítva meghagyni. A válogatásba néha – szerintünk – hiba is csúszott, hiszen itt találjuk Lorenzo Valla *Elegantiarum libri* 6., Aldo Manuzio *Institutionum grammaticarum libri* 4., vagy Urbano Bolzanio *Grammaticae institutiones* című munkákat is, ami leginkább a *Scholastici* szakba illene. Következetességre utal viszont, hogy Johann Carion *Cronicaja* itt szerepel, és nem a historikusok között.

Ennél a jelenségnél azonban feltűnőbb az, hogy ez a *Haeretici* – egyébként nagy – csoport meghatározóan lutheránus. Luther művei számos kiadásban szerepelnek, az *Összes műveken* kívül is. Azután Johann Brenz, Nicolaus Selnecker, a rostocki teológusok, a későbbi ortodox lutheránusok, a tübingeniek, Lucas Osiander, Jacobus Andreae, Martin Chemnitz művei következnek a legnagyobb számban. Melanchthon maga nagyon sok munkájával képviselteti magát, de a filippisták nincsenek jelen. A helvét hitvallást követők közül Kálvin csupán egyszer fordul elő, Theodor de Beze többször, Rudolphus Gualtherus, majd inkább a heidelbergi irénikusok, főként David Paraeus. A legmodernebb közöttük talán Gulielmus Amesius Bellarmino elleni munkáival. Teljesen hiányoznak a németalföldi teológusok vagy a XVII. század második felének protestáns szerzői, akármelyik szellemi irányt tekintjük is. Gondolok elsősorban a Magyarországon nagyon elterjedt pietista, illetve puritán munkákra. Hasonló a helyzet a magyar szerzőkkel: Félegyházi Tamás, Debreceni János, Alvinczi Péter és a legmodernebb Samarjai János *Harmonia haeretica Ungarica*ja. Találunk továbbá egy nagyon érdekes télt: *Biblia Ungarica Gabrielis olim Betlen*.

Miért régi könyvekből áll ez a csoport? Bizonyos, hogy Esterházy Pált nem érdekelte a protestáns teológia, így nem szerezte be az ő életében megjelent európai alapműveket, illetve a hazai könyvtermésnek ezt a részét. A könyveket apjától örökölhette. Lehet, hogy az említett Bibliát éppen Bethlen Gábor ajándékozta Esterházy Miklósnak. A kérdés azonban, hogy miként jutottak a könyvek a családhoz, még ebben az esetben is nyitott marad. Vásárolták? Valószínűtlen. Az eddig ismert ma is meglévő példányok bejegyzései inkább azt sejtetik, hogy az Esterházy birtokok, illetve az Esterházyak által megszerzett területek protestáns lakosságától származnak. Könyvltatogatás? Lehetséges, hogy az Esterházy birtokokon is működött ez az érdekes cenzúra-mód. A Batthyányi birtokokon is feltételezzük ennek az intézménynek a létét Batthyány Ádám rekatolizációja után. Begyűjthették ezeket a könyveket azok a jezsuiták, akik az Esterházy-birtokok lakosságának hitbéli ismereteinek felmérését végezték. Ha a könyvek ma is megvannak – ami valószínű –, akkor a ferences rendnek immár a második jelentős pro-

testáns teológiai gyűjtemény megőrzését köszönhetjük még akkor is, ha ez nem annyira gazdag és nagy, mint a németújvári protestáns iskola könyvtára.

Véleményem szerint talán a *Scholastici* szak az, amely leginkább jellemzi Esterházy Pál felkészültségét. Tematikusan sokszínű az anyag, és valóban színvonalasak az iskolai könyvek. A grammatikától kezdve a szótárak, a retorikai és dialektikai tankönyvek, az iskolai auktorok, amelyeket nyelvtanulásra használtak, egyaránt szép számban és több kiadásban képviseltetnek. Nagyon hangsúlyos a filozófiai – főként a logikai és erkölcstani – könyvanyag. Természetesen nem hiányoznak a teológiai könyvek sem: rendszerező teológia pl. Brochmann *Systema universiae theologiae*-ja, *sententia*-gyűjtemények, de néhány kiemelt teológiai kérdés – *de incarnatione Dei*, *de trinitate* stb. – tankönyve is. A modern, az életre, a politikai szereplésre, az uralkodásra felkészítő könyvek, a történelem, a jog hiányoznak innen, akár csak a nyelvkönyvek.

A jogi könyvek a *Iuridici* és a *Canonici* szakokban inventáltattak. A magyar jogra vonatkozóan ez a könyvmennyiség elégségesnek mondható, tekintve, hogy nem igazán számottevő a korabeli magyar jogi irodalom. Természetes, hogy a magyar és néhány osztrák tartományi országgyűlés anyaga és az alapvető jogszabályok a család rendelkezésére álltak. A kánonjogi ismeretek, a pápai bullák és rendelkezések pedig ebben a mennyiségben – ahogy a jegyzéken látjuk – elegendőek is lehettek. A legérdekesebb tétel a jegyzék e részében egy talán magyar diák – Paulus Berentz – disputációinak kolligátuma, amelyeket Christoph Besold vezetésével védett volna meg.

A *Politici et Historici* tematikus csoport egybentartása akár nem modernnek is mondható. Zrínyi Miklós (1620–1664) könyvtárában már különválasztották; Esterházy Pált szerzőként, gondolkodóként azonban nem alapvetően az államelmélet foglalkoztatta. Minden bizonnyal forgatta ezeket a könyveket, de számára nem válhatott annyira külön a politikai és államelméleti irodalom a történelemtől. Ráadásul ebben a szakban főként kortárs, XVI–XVII. századi történelmi eseményekről szóló és az egyes országoknak erre a korra vonatkozó históriáit találjuk; ha tetszik, a *politica practica* szakirodalmát. Azt sem mondhatjuk, hogy a könyvanyag jellemzően a XVII.

század első feléből vagy az azt megelőző időkből származik. Jelentős részük valóban Pál életében jelent meg. A tematikus csoport nyelvi összetétele sem a legelavultabb, hiszen a latin művek mellett tizenkilenc német, három francia és három olasz könyv is szerepel. A könyvek között ugyanakkor nem találunk olyanokat, amelyek más főúri könyvtárban – Zrínyi, Nádasdy, Batthyány, Rákóczi – ne lett volna meg. Még abban is hasonlít egy átlagos jó módú magyar nemes történeti olvasmányaira, hogy egyes magyar historikusok munkái – miután nem volt kiadásuk, mint Bonfininek vagy Istvánffy-nak – kéziratos másolatban voltak meg neki. Jó példa erre Forgách Ferenc történeti műve, amelynek napjainkban 41 másolata ismert.

A *Militares et Geometrici* szak viszont nagyon hiányos és annak ellenére sem mondható modernnek, hogy két német és egy francia tétel is szerepel benne. Elképzelhetetlen, hogy a herceg könyvtárában csupán ez az ismerethalmaz állt rendelkezésre. Hiányzik a teljes hadvezetéstudomány, illetve az erődítések módjairól szóló, Magyarországon is jól ismert olasz mérnöki irodalom. Ennek kapcsán említtem meg, hogy az oly sokat építtető család könyvtárából nem hiányozhatott egy *architectura* tematikus csoport sem.

Az 1756-os katalógusban és a Dobner-jegyzéken együttesen feltüntetett földrajzi jellegű munkák – *geographici*, *topographici*, *hydrographici* – összessége az előző szakkal ellentétben egy modern gyűjteményt mutat: friss, Esterházy Pál felnőtt korában megjelent könyvanyag, a legtöbb gazdagon illusztrált gyűjtemény, országleírás, illetve képes albumok. Ebben a gyűjteményben az egyes európai országok, tartományok, azok uralkodó családjainak bemutatása mellett számos tengeri atlasz, még hajózási szakkönyv is szerepel. A hidrográfia szak – a tengerek bemutatása mellett – még a földalatti vizekről és azok elvezetési módjairól szóló műveket is tartalmaz.

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy Esterházy Pál könyvtáráról sokat elárul az 1756-os átadási katalógus, illetve az azt kiegészítő Ferdinand Dobner-féle jegyzék – de ezzel még nem rekonstruáltuk a gyűjteményt. Ez a könyvtár így sem nyelvileg, sem tartalmilag nem Esterházy Pálhoz méltóan modern. Ez alatt az állítás alatt azt értjük, hogy az egyes tematikus csoportok nagyon eltérő jelleggel – szempontok: modernség, nyelvi össze-

tétel – vannak jelen a könyvanyagban. Elképzelhetetlen, hogy egy hercegi gyűjteményben, amelyben a tengerekről tíz könyvet tartottak, a botanika, a kertművészet vagy a szökőkutak építése csupán két könyvvel szerepeljen. Meggyőződésem, hogy volt több is, csak arra a családnak a XVIII. század közepén szüksége volt, és így nem adták át azokat a ferences kolostornak. A katalógus pedig ezen átadás alkalmával készült Esterházy Pál könyveiről.

A ma is – nagyrészt – meglévő könyvek kézbevételeivel biztosan kiegészül ez a kép, illetve az ezekben található könyvbejegyzések alapján többet tudunk mondani Esterházy Miklós nádor könyvtáráról is. Biztos azonban, hogy a két jegyzéken szereplő könyvek potenciálisan a zeneszerző nádor rendelkezésére álltak.

Irodalom

- Berlász Jenő:* Könyvtári kultúránk a 18. században. In: *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok.* Szerk.: *Szauder József, Tarnai Andor.* Budapest, 1975.
- Berlász Jenő:* Könyvtári kultúránk kibontakozása a 16–17. században. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1973. Budapest, 1976. 203–215.
- Kelecsényi Gábor:* Múltunk neves könyvgyűjtői. Budapest, 1988. Gondolat Kiadó.
- Keveházi Katalin:* Aufarbeitung und Publikation von ungarischen Bücher-verzeichnissen aus der Zeit von 16. bis 18. Jahrhundert. Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte. 1985. 68–71.
- Madas Edit–Monok István:* A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Budapest, 2002. Balassi Kiadó.
- Monok István:* XVI–XVII. századi olvasmánykultúránk. Magyar Könyvszemle, 1988. 78–82.

- Monok István:* A XVI–XVII. század magyarországi olvasmányai. (Régi magyarországi könyvjegyzékek összegyűjtése és publikálása.) Csongrád megyei Könyvtáros, 1985/1–2. 15–20.
- Monok István:* A 16. századi köznemesség műveltségéről. In: Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: 1998. Szeptember 10–11. Szerk.: *Söptei István*. Sárovar, 1999, Nádasdy Ferenc Múzeum. 105–115.
- Monok István:* A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században. Café Babel, 14. kötet (Gyűjtés). 1994/59–68.
- Monok István:* Die buchgeschichtliche Forschungen in Szeged 1980–1995. Frühneuzeit-Info 7. (1996) nr. 2. 253–258.
- Monok István:* „Libri in publica libraria exules scholastici”. Kísérlet egy fejlődés értelmezésére, avagy a városi közösségi könyvtárak kialakulásáról Magyarországon. In: Tarnai Andor-emlékkönyv. Szerk.: *Kecskeméti Gábor*. Budapest, 1996. 181–197.
- Monok István:* Nyugat-magyarországi olvasmányok a XVI–XVII. században. Muratáj 2002. [2003] 51–66.
- Monok István:* Olvasó vagy gyűjtő? A könyvgyűjtési és olvasási szokások változása a XVII–XVIII. század fordulóján. In: Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Szerk.: *Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Ötvös Péter*. Szeged, 1997, JATE BTK. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 35.) 401–414.
- Monok István:* Széchenyi Ferenc és a nemzeti könyvtár alapítása. In: Kástélykonferenciák II. A Széchenyi-család. Szerk.: *Czoma László*. Keszthely, 2003. 41–51.
- Monok István–Péter Katalin:* Felmérés hithűségéről 1638-ban. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. II. Szeged, 1990. 111–142.
- Ötvös Péter:* Büchervisitation in einem katholischen Lande. Das Beispiel Tirol. In: Freiheitsstufen der Literaturverbreitung. Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher. Hrsg. von *József Jankovics, Katalin S. Német*. Wiesbaden, 1998, Harrassowitz Verlag. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung.) Bd. 18. 83–103.

- Sashegyi Oszkár*: Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706–1725). Magyar Könyvszemle, 1969. 321–338.
- Sashegyi Oszkár*: Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673–1705). Magyar Könyvszemle, 1968. 1–12.
- Sashegyi Oszkár*: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Budapest, 1958. (Studia Historica 16.)
- Scherman Eged*: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Budapest, 1928.
- Somkuti Gabriella*: Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802–1918. Budapest, 2002. OSZK.
- Szarvasi Margit*: Magánkönyvtárak a XVIII. században. Budapest, 1939.
- V. Ecsedy Judit*: Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800. Budapest, 1996. Borda Antikvárium.
- V. Ecsedy Judit*: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800. Budapest, 1999, Balassi Kiadó, 264–278.
- V. Ecsedy Judit*: Alte ungarische Bücher mit falschen deutschen Druckorte 1561–1800. Budapest, 1999. Borda Antikvárium.